

891.7909
Z692

А ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ.

З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ.

1. БОГДАН ЛЕПКИЙ:
Чим жива українська література?
2. ВАСИЛЬ СІМОВИЧ:
Короткий огляд української літератури.

ВІДЕНЬ 1915.

НАКЛАДОМ „СОЮЗА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ“
З ДРУКАРНІ АД. ГОЛЬЦГАВЗЕНА У ВІДНІ.

З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ.

1. БОГДАН ЛЕПКИЙ:

Чим жива українська література?

2. ВАСИЛЬ СІМОВИЧ:

Короткий огляд української літератури.

ВІДЕНЬ 1915.

НАКЛАДОМ „СОЮЗА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ“.

З ДРУКАРНІ АД. ГОЛЬЦГАВЗЕНА У ВІДНІ.

871.7909

Z 692

Чим жива українська література?

„Не хляйте свого духа,
Лиш розпалюйте до грани.
Хоть зваліть нас заверуха,
Нарід обновіть ся з духа
І обновлений повстане.
Не хляйте-ж свого духа,
Лиш розпалюйте до грани!“

Звичайні наші думки, почування й бажання передаємо в розмовах, листах, бесідах і всіляких письмах звичайною, розговірною мовою. Але бувають такі хвилини, коли чоловік має сказати щось небуденне, таке, що не всякому на думку прийде, коле він хоче розкрити свою душу, відбути прилюдну сповідь. Тоді вже не вистарчає звичайний спосіб говорення, слова укладають ся якомсь інакше, святочнійше, насувають ся всілякі влучні та рідкі порівняння, бесіда набирає особливої сили, малює і співає, захоплює і пориває слухача. Так повстають літературні твори — поезії, оповідання, драми.

Є люде, котрі мають особливий дар знімати ся по-над буденню хвилю, котрі сильнійше думають і чують, котрих бесіда визначаєть ся великим богацтвом слів і зворотів та якоюсь надзвичайною гнучкістю. Се поети. Поети пишуть віршом, або прозою, поеми, або драми, з теперішнього життя, або з минувшини — все одно, щоб тільки розкривали перед нами незбагнуті тайни істновання, загадки людського життя, щоб зясовували важні життєві питання, щоб розпалювали в нас жадобу краси й добра, щоб побуджували нас до безна-

станного поступу. Ворушити читача і не дати йому задубіти, все одно чи в гору, чи в надмірнім добрі, — отсе їх завдання, а яким способом вони до тої великої цілі доходять — се вже їх справа. Нам до того не мішать ся. Коли поет зворушує нас до сліз, або побуджує до щирого сміху, коли після його творів ми задумуємо ся і сумуємо, або здригаємось і відчуваємо в собі нові сили й нову охоту до праці й боротьби, так значить ся — він дійсно поет, він має право забирати слово і промовляти прилюдно, а тоді не годить ся йому перебивати ані зайвими замітами, ні недотепними питаннями. Колиж письменник не вміє нас зворушити, як буря зворушує застоюлий воздух, коли він нас лиш бавить, як весельчак, або навчає, як учитель в школі, так значить ся — він або не розуміє свого діла, або не годен його як слід сповнити, — і тоді шкода часу на читання його творів, бо се не поетичні твори, а звичайна писанина.

Письменники, котрі ходили до шкіл, читали всілякі книжки, образували ся — творять письменство; талановиті одиниці з люду, котрі навіть писати не вміють, творять словесність.

Кождий нарід має перше словесність, а що йно пізнійше розвиває письменство. Письменники не повинні забувати про словесність свого народу, бо в ній знайдуть вони живо збережену, мов заворожену минувність, живий відблиск народнього світогляду, силу чуття і красу мови найширших верств народніх.

Український народ має дуже давню, велику й багату словесність і не один державний народ міг би йому позавидувати того великоцінного скарбу.

Колядки й щедрівки, гагілки й веснянки, весільні й похоронні співи лунають по нинідень від Карпат до Дону, мов якась велитенська, невмируща пісня, котру зотягнув народ колись давно, перед тисячу літами, а котра не замовкла й до нині. Зайдіть до селянської хати на Підгір'ю в Різдвяний вечір або на Маланки і вслухайте ся та вдумайте ся добре в те, що співатимуть колядники і щедрівники, а воскресне перед вами минувність народу, мов якийсь великий і гарний, лиш мра-

кою овіяний образ. Почуєте там про світове дерево і про газду за тисовим столом, про зелені вина і солодкі меди, про боброві шуби і шовкові шати, про Дунай і Чорне море, про те, як хоробрі хлопці-молодці пускають ся на срібних човниках до далекого пана, щоб заслужити собі гроші і славу, чого-то ви не почувєте від тих наших пісень!

Затямили вони давно минулі літа, коли наші предки господарювали на широких, багатих землях свobodно і достатно і Бога уявляли собі не інакше, лиш як найвисшого господаря; затямили широкий розмах героїв, тяжкі зусилля, щоб оборонити рідну землю перед ворогом Азіятом, безвпинні бої козаків за віру й вітчину; одним словом: усе, що пережив і перетерпів наші народ, затямила його пісня, та наша прагарна, довгопамятлива народна пісня.

А сядьте собі на Великдень під липою на сільським цвинтарі та подивіть ся, як дівчата гагілок виводять, як живим, ріжнобарвним хороводом вють ся довкола деревляної церкви, як співають „воротаря“, „жучка“, або „Зельмана“, подивіть ся і забудьте, що се 20 століття, а здаватиметь ся вам, що перед вами живим походом пересувають ся давноминулі літа, коли молодь наша в святих гаях зустрічала весну, коли дівчата з зеленими вітками виходили вітати князя героя, коли житте було для них піснею, а пісня життем.

Так само багато давнини заворожено в наших родинних і звичаєвих піснях, в казках і легендах, навіть в сумних дівочьких і жіночих думках. Всюди гомонить, смієть ся, або сумує, тїшить ся або плаче многотерпелива народня дума.

Богата і красна наша словестність, одна з найкрасших в світі!

Початок її губить ся в доісторичній добі. Чимало з її скарбів знищив невмолимий час, чимало давних творів уступало з місця перед новими; на сторощенім пні ялиці або дуба виростала молода вільха або береза, як в яким пралісі в горах. Богато з нашого словесного багатства пропало раз на все, а те що осталося, яку-ж далеку мандрівку перейшло від віщого Олега й хороброго Романа аж до наших

сумовитих часів! Богато запаху втратили тії квітки з наших предвічних левад, неодна галузка на них зівяла, а роса геть висохла на вітрі та на спеці. Які-ж красні мусіли вони бути давно, коли ще нині чарують нас своєю незбагнутою принадою!

Віє на нас від них подихом українського степу і шумом Середземного моря, таємною принадою святих лісів і яєністю геленського неба, східним нахилом до мрій і старогрецьким коханням життя — життя буйного, широкого, на волі!

На пограниччю старогрецького й орієнтального світа кохала ся наша народня пісня, на широких, буйних степах виростала і нічого спільного їй нема з снігами й болотами півночі, з тамошньою хатньою задухою, з раболіпними поклонами, з вічним тремтінням перед родинною, світською й церковною властю.

Українська словесність се незвичайно буйна, своєрідна ростина.

В дев'ятім віці почало ся ширити у нас християнство. З християнством прийшла й література. Богато дечого, що понаписували Византійці й Болгари, принесено до нас в книжках, писаних чужою, староболгарською мовою і кириличним письмом. Увійшла до нас чужина під опікою князя і духовенства. Почала ся притасна боротьба між словесністю і письменством. Словесність величала давний, власний світогляд, — письменство несло нові завіти. В словестности співало ся про силу, красу і славу, — письменство голосило пісню милосердя й покори.

Два неподібні до себе світи. Почала ся боротьба. Духовники виступали проти пісень, співів, називаючи їх ділом грішним і богопротивним та загрожуючи карами небесними. Пісня тікала в ліси та крила ся під стріхи. З княжих і боярських дворів прогнано її скоро. Письменство побідило. Запанувала нова віра, новий християнський світогляд. Люде забули про давних богів, їх імена стали звуками без змісту. Словесність стратила значінне релігійне, але те, що в ній було гарного, овіяного поезією, ожемчуженого мріями, освяченого тугою, те лишило ся й надаліше. Перетрівало воно аж до

наших часів; недаром же й зовуть поезію невмирущою. І на тій-то старій народній основі виростало й виростає до нині що найгарнійше квіття нашої літератури.

Але зразу, як сказано, здавало ся, що нове письменство може розвинути ся тільки на гробі давної словесности. І письменники, переважно духовні, поборювали її завзято. На місце давних колядок і гагілок прийшли церковні пісні, місце поем про героїв заняли життя святих, давні казки про шкляні гори та стоголові змії усунули ся на бік перед найвними викладами астрономії та географії. Щоб сивоголові батьки й діди не оповідали своїм синам і внукам мов яку казку про героїчні подвиги лицарів-велитнів і князів-господарів, почали монахи списувати хроніки, звертаючи в них більше уваги на поширення християнських засад справедливости у життю одиниць і народів, чим на розбудженне уяви і героїчний підйом духа.

Що було цікавішого й легко зрозумілого в тодішній Византії й Болгарії, принесено до нас, а тут сей крам переписувано, продовжувано і перероблювано. Від богослужебних книжок, аж до збірки законів — се, як на тодішні часи, не аби що! І про історію і про те, як творив ся світ, як виглядає земля, як живуть люде і як бажали би вони жити, про все пробували писати тодішні книжки.

Деякі з них, як ось життя святих, народ наш любить читати донині. Так само залюбки слухає оповідань з рідної давнини. Особливо поширені були колись „Ізборники“, всілякі „Матиці“, „Ізмарагди“, „Пчели“, і ся цікавість для збірників й альманахів лишила ся у нас також аж донині. Згодом прийшли до нас повісти про Китовраса, котрого Соломон стягнув з пустині до будівлі єрусалимського храму, а потім вів з ним мудрі розмови, про чесного вола і хитрих шакалів, про Індійське царство й багато других. Одна з тих повістей, а саме про мудрця Варлаама й царевича Йосафата ще й нині зацікавила б і навчила не одного. Се наче похвальна пісня в честь християнства, прибрана в форму оповідань про те, як царевич Йосафат жив в чудовім, від світа гріху, недуг

і недолі відбитім, огороді; як, мимо того, пізнавши і побувши на розмові з мудрцем Варлаамом, кинув богацтва і власть царську, пішов на пустиню і спасав душу.

Словом, багато нового й цікавого принесло нам спроважене з чужих країв письменство і доволі скоро почало воно у нас ширити ся. Український народ заєдно цікавився висшими і небуденними питаннями, він рад був і є довідати ся, що нового люде зробили й до чого додумали ся, і страху перед новостями, такого як в Росії, він ніколи не знав. І ось незабаром почав зарівнувати ся той глибокий рів, який в першій хвилині викопали були наші книжники між старою словесністю й новим письменством. Люде почали цікавити ся принесеними книжками, а письменник знова не отямив ся, коли словесність почала його приманювати до себе. І хоча він, звичайно монах, відхрещував ся від неї, мов від злого духа, то всеж-таки в ряди годи з-під його пера ставали на папері слова, звороти, а то й цілі вірші, ба нероз цілі уступи, мов живцем перенесені з уст народу на сторінки в книжку.

Так почало ся єднання між живим і писаним словом, між словесністю і письменством. Уже й староболгарська мова стала нагинати ся до нашої, народньої, вже й постаті померших князів і княгинь стали в хроніках зарисовувати ся не так, як їх у Візантії представляли, лиш як собі про них наша пісня гуторила. Таким вийшов рівноапостольний князь Володимир, такою його бабка Ольга. Нанесена чужа література й літературна мова стали в нас вдомашнювати ся, стали зливати ся з нами. Вже й наші писці почали переписувати розкішні, багато прикрашені книги для князів, бояр; вже по більших городах й монастирях склали ся цілі збори тих книг (бібліотеки); вже навіть жінки, навіть княгині брали ся до пера.

Карло Великий вмер і не вмів гаразд писати, а наші князі писали й говорили кількома язяками. Наше євангеліє заблудило до Франції і там на нього присягали королі; про наших гарних й образованих дівчат співала чужа пісня.

Що було в византійській літературі злого, те якось не хапало ся нас, а що добре, приймало ся хутко і давало гарні овочі. Вже в самих початках нашої літератури (коло 1050 року), немов на порозі літературного храму, являєть ся велика постать митрополита Іларіона, бесідника й проповідника, якому тоді не було другого під міру. Богата й вироблена мова, гарні прикраси, мистецтво стилю, а до того щирість думок і почувань вяжуть ся в того великого бесідника в одну незрівнану цілість. Се вже не византійський монах, а свідомий український духовник, котрий тішить ся поступом рідного краю і держави, багатством і культурою, гараздами і славою, та просить Бога, щоб не віддавав тої багатой, гарной і славной країни в руки чужого нахаби.

І не одного Іларіона мали ми тоді. Був історик преподобний Нестор, були письменники Кирило Тўрівський, Клим Смолятич, Георгій Зарубський і багато других. Стали наші учені й грамотії ширити науку також по інших землях, стала про нас добра слава скрізь по світу лунати. Наше „хожденіє Данила, руської землі ігумена, до Єрусалиму“ не мало собі рівного, „Поученне дітям“ князя Мономаха ще й нині може бути взірцем високо повчаючої книжки, а „Правда Руська“ — се найстарший збірник писаного права в цілій Славянщині, як найстаршою історією є наша так звана Несторова літопись. Маємо чим повеличати ся!

Але найбільшими нашими гордоцями з тих часів є „Галицько-волинська літопись“ і „Слово о полку Ігоревім“, невмирущі докази високої талановитости нашого народу.

Галицько-Волинська літопись оповідає нам про події від року 1201 до 1292 так живо, барвно, поетично, що читаємо її не як хроніку, але мов високо артистичну повість про нашу давнину. Другої такої літописи ніде не знайдемо, як ніде нема такого степу, як наш, ані такої ріки, як Дніпро. Бо дійсно, щось високоталановите, своєрідне, тісно звязане з землею і духом народу скриваєть ся в Галицько-волинський хроніці. Коли порівнати її з літописями російськими, так виявить ся не тільки її безперечна перевага, але

також ясною стане різниця між нашим народом і російським. Що Галицько-волинська літопись в історії, се „Слово о полку Ігоревім“ в поезії — найцінніший тогочасний твір, якому рівного не було в світі.

Оповідас Слово про похід князя Ігоря Святославича на Половців, про боротьбу з тими наїздниками, про його погром, неволю і щасливу утечу. Нема тут нічого надзвичайного, казочного, дивного. Такі пригоди лучали ся тоді нераз; нераз наші князі побивали Половців, а іноді й Половцям повезло наших побити — звичайна історія. Але, як тая Ігорева пригода представлена, які думки викликає вона в голові геніального поета, які високі почування будить у його і в нашому серці! Дивить ся автор „Слова“ на бій Ігоря, а в уяві бачить ті грядучі наші бої з наступаючою на нас Азією, гень-гень, може, аж до нинішньої хвилини.

То не Ігорева жінка в неділю до схід сонця рано на городських мурах, мов зозуля, кує-проквіляє, на свою гірку долю нарікає, то її устами цілі покоління українських жінок жалують ся сонцю, буйному вітрови і синьому Дніпрови на свою самотину, на гірке сирітське безталанне.

То не Див верху дерева кличе половецькі полчища на Ігореві вої, то дух цареславної тьми збирає всі свої сили, щоб знищити українську ідею. Крізь пітьму віків бачимо, як наше лицарство, закуте в залізну зброю, в зловіщу чорну ніч сунеть ся на стрічу з ворогом, і крізь гамір століть продираєть ся аж до нас могучий, з глибини серця добутий крик поета: „Схаменіть ся! Киньте братовбийчу боротьбу! Ставайте одностайне, бо іде на нас велика, ворожа навала, бо залле нас супротивна хвиля!“

Назаваром сповнили ся його вішування. Слово о полку написане 1186 року, а 1224 напали на нас Татари. Застали нашу державу розбитою на численні уділи, в сварах і межиусобицях, зовсім неспосібною до оборони. Побили нас, попалили городи й села, полили широку нашу землю нашими-ж таки слізмами і нашою кровю. Буйні квіти молодої культури поникли, прикриті попелом згарищ і румовиннем руїн. Спинила ся

культурна робота. Не стало тої гордої самосвідомости, що ось-то ми маємо свою власну державу, свої городи, церкви, князів і маєтки, котра окрилювала роботу таких письменників, як Іларіон та автор Слова о полку Ігоревім. Грамотій по нещасливім 1224 році писав, а властиво переписував давні книжки без того духового підйому, котрий дає чоловікови спромогу творити, він вдоволяв ся роботою, не маючи певности, чи вона на що придасть ся, чи не нападе ворог і не допише кровю останніх, білих листів. Кирило, Серапіон, Кипріян, Фотій, Григорій Цамвлак, се люде талановиті, образовані, але письменники не великого духа, звичайні собі робітники на духовній і просвітній ниві, а не творці. Поезія, мов степова чайка, літала над пограбованими селами, над очеретами та ярами, в котрих ховали ся перед ворогом люде, і співала свою сумну пісню, а письменники не вмiли навіть її записати. Так пропала безслідно не одна дорогоцінна дума про колишні славні часи в тих літах сорому й упадку.

Нарікали книжники на те, що нарід жив грішно, бавив ся і веселив ся, не слухав проповідей, за-мало ходив до церкви і за те Господь зіслав на нас Татар, — нарікали, але, як би від тих Татар і від того лиха, яке вони нам нанесли, увільнити ся, не подумали. Не довели до вирівнання і помирення давних незгод, до витворення спільної сили, до заінтересовання широких верств народу долею власної держави. Бракувало їм того широкого погляду, який видно було в автора „Слова“.

Життє покотило ся давними коритами, тільки плитшою і повільнішою струєю, тільки по тім намулі і камінню, яке нанесло нам татарське лихоліттє. Не було кому того намулу спрятати і численні, дикі гони нашої народної струї пустити в одно поглиблене й поширене корито, котрим воно свобідно і могутно покотило ся б дальше в країну лучшої будучности.

Здавало ся, що в тій роботі допоможе нам Литва. Року 1321 забрав литовський князь Гедимін Київ і прилучив до литовської держави.

Тамошні князі женили ся з нашими князівнами, приймали нашу мову, звичаї й обичаї. Почала творити ся нова Литовсько-українська держава, в котрій безперечну перевагу мав український дух, а котра, здавало ся, відібеть ся щасливо від Татар і відживе давною, а може й ще більшою новою славою.

Та не так склало ся, як ждало ся. Литовська держава несла з собою поневоленне робочого люду, заводила чужий, фєвдальний устрій, а в кінці дала ся заманити Польщі, котра втягнула її в союз. Польща, притиснена до муру Німцями, замість держати ся руками й ногами Балтійського моря, стала перти над Чорне, а що по дорозі лежала Україна, так треба її було поневолити і запрягти до свого воза. До того відкриттє Америки змінило основно умови торгівлі; вартість землі і збіжа піднесла ся високо, а з нею і вартість робочої людини.

Польські пани стали кольонізувати широкі українські землі і поневолювати їх мешканців, почали палити старі дубові ліси на поташ та вивозити його за границю. Так само й збіже. Наше-ж і литовське панство замість боронити рідної справи, задивило ся на польську шляхту та згодом почало тягнути до Речі посполитої, де панству були великі права і вигоди. Деякі з наших родин отямили ся, почали боронити ся, починаючи від віри і обряду. Закладали брацтва, школи, друкарні, але вже було за-пізно. Польща лежала близше заходу Європи, вона скорше приймала здобутки нової культури, „ренесансом“ званої, через неї ішла дорога до славних, заграничних шкіл й університетів і молодіж наша, навіть з найпатріотичнійших родин, виїзджаючи туди винародовлювала ся. Що з того, що батько був патріот, що давав маєтки на церкви, монастирі і брацтва, коли син, вернувши з заграниці, дивив ся на нього, як на неука, як на людину заскорузлу в старих поглядах на світ і життє. Не вміли батьки витворити у себе дома того, без чого діти не годні були жити, і діти покинули їх.

Перейшли на иньшу віру, а з вірою до иньшої народности. Так втратили ми своїх панів, а селяне були закріпощені

і не мали спромоги боронити рідної справи. Латинська віра, польська мова і державність польська положили тоді на нас важку руку. Тоді деякі з умнійших духовників, видячи, що Україні не вдержати ся при сході, бо той схід по упадку Царгорода (1453 року) ослаб, а його місце почала перебирати на себе північ, себто Москва, не менше ворожо до нас настроєна від Польщі, почали думати над тим, як би то повернути ся на захід, а не згубити ся в нім. Вони придумали унію, себто признали папу римського головою церкви, жадаючи для себе задержання східного обряду. Рим згодив ся. Так мала повстати осібна українська, греко-католицька церква. Та знову-ж недобитки того нашого панства, які хотіли вдержати ся при власній вірі і власній народности, бояли ся всякої злуки з Римом і стали опирати ся заведенню унії, тим паче, що за нею стояла Польща. Повсталала боротьба давного православія з новою унією, так звана полеміка, котра видала чимало книжок, видвинула багато письменників, але до згоди не довела. Одна частина народу лишила ся при православію, друга стала уніятською; віра поділила народ. Сей переходовий час заподіяв нам багато лиха, але полишив також деякі хосенні сліди. В брацтвах згуртувало ся міщанство і боронило своїх прав та ширило просвіту. Друкарні розвинули ся і видали багато книжок; школи, хоть не дорівнювали західним, але все-ж-таки дещо піднесли рідну науку. Полеміка вимагала образования; наші духовні, що стояли при православію, хотіли дорівнати наукою латинським духовникам, а до народу шукали доступу в гарних і живих проповідях. Рідна мова почала промощувати собі дорогу до письменства, бо як же в живих справах говорити мертвим, старославянським язиком? З того часу маємо Литовський статут, себто збірник прав (1522); маємо вельми патріотичний Плач (Тренос) Мелетія Смотрицького; маємо біблію Скорини „людем посполітим к доброму наученію“; маємо Пересопницьке евангеліє (1556) „на мову рускую із язика болгарського“, маємо Апокрізіє Філялета (1598), в котрім автор обстоює за правом світських людей брати участь у справах віри; маємо

талановитий виклад Потія про Унію (Антирезіс 1599), Палінодію, а в кінці маємо Івана Вишенського, загорілого оборонця православної віри, але чоловіка дуже талановитого, невмолимого поборника панів, котрі свого хлопа утискали і свою справу ради лакомства лукавого зраджували. Се мабуть і найбільше талановитий письменник тої нещасливої доби, котрий свої релігійні і соціяльні погляди висказував дуже живим, гнучким, деколи навіть пламінним, хоть не чисто народним словом. „Питаю тебе, ругателю Христова імени, чим ти ліпший од хлопа? Альбо ти не хлоп такий же — скажи ми? альбо ти не тая-ж матерія, глина і персть — ознайми ми?.... А єгда показати не можеш, яко ти каменний, костяний ілі навіть золотий, тільки такий же гній, тіло і кров, як і всяк чоловік, чим же ти ся ліпшим показати можеш над хлопом?“ Так кликав знаменитий наш монах до свого і чужого панства, котре „по кількадесят полумисків розмаїтими смаками у фарбованих пожирало, а хлопам казало з одної мисочки поливку або борщик хлебтати“ — а в тім розпучливім крику о правду й справедливість маємо найкращий доказ, що наше письменство навіть в найгірших часах гнету і поневолення чоловіка не збивалось з дороги, що воно, як колись за князів боронило рабів, сиріт і вдовиць, так і тепер ставало в обороні покривдженого, робочого люду. Було воно не сміхованцем і весельчаком сильних мира сього, а їх обличителем і суворим суддею. Так само й тоді, коли разом з козацтвом прийшла до слова народня поезія, виступили в наших народних думках високі засади правди й справедливости, література стала ширити закон хороброго і славного, але разом з тим свобідного і справедливого життя. Тому-то наші народні „Думи“ не тільки прегарні епічні твори, гідні стояти поруч найславнійших того рода пісень в світі, але вони й цінні своїм чесним і правим поглядом на світ і життє. Є в них щось святе, релігійне, щось, що підносить чоловіка.

Таким чином наша література боронила нашої і своєї чести, хоть рідної справи оборонити не могла. Запряжені до одного воза з Польщею, муїли ми разом з нею котити

ся в тую пропасть, в котру пхала її паньска захланність, зарозуміість та засліпленість шляхоцька. Хотів нас від того воза відірвати Хмельницький та не вєпів. Бракло життя. Видячи кінець, увійшов в унію з Москвою. Думав, що з тим півазіятицьким ворогом скорше дамо собі раду. Тим часом з дощу попали ми під ринву. Росія вдавала брата, а була гірш ката. Польща нищила нас західною культурою, а Москва монгольською безкультурністю. Одною рукою голубила, а другою била. Оббріхувала, підлещувала ся, хитрила, а дальше покотила грошем, щоби нас зіпсувати. Побачили люде, що зле, і засуєтили ся. Вертаймо до Польщі! — кричали одні; тримаймо з Москвою, бо вона тої самої віри, — казали другі; ідім під Турка! — радили инші. Почала ся метушня. А ворог дивив ся і затирав руки. Чув добрий жир.

Бачила те все наша народна пісня і строїла бандуру на сумну нуту, або пригадувала давні красні часи. Бачила література і в хроніках, листах, тестаментях висказувала свій жаль — але на слово, котре могло би стати ся ділом, її не стало. Не було виробленої політичної думки, не було тої високої освіти, серед якої виростають ієнії. Таланти говорили мечем, — бо се було тоді найзвичайнійше і найзручнійше. Аж Мазєпа задумав зробити кінець тій руїні. Заводив лад, громадив богацтва, ширив почутте права і творив культуру. З державою мусить виступити до боротьби держава. Він творив українську державу, дарма, що на взір иньших тодішних держав, але всеж-таки державу. А щоби раз вийти з того круговороту, в який попали ми між Польщею, Москвою й Турком, пошукав иньшого союзника — Швецію. Та не повезло старому гетьманови, а наслідники не дописали. Жаден не дорівнував Мазєпі умом, терпеливістю, політичним хистом, жаден не міг міряти ся з Петром, ані з Катериною по тім нещасливім полтавськім бою.

Замість Польщі виріє нам над карком новий могучий переможець — Москва, хитрий, підступний, не перебірчивий в способах; зривав договори, ломив присягу, нападав нас у сні. Збурено Січ, знесено гетьманщину, заведено неволю.

Казали нам до Бога молити ся російською мовою; що спосібніших людей вивозили в Москву. Наші учені творили російський літературний язык, наші політики переводили великі російські реформи. . . . Остали ся могили по полю. . . .

Але добре зерно, кинене в рідну землю рукою дбайливих предків, не пропало. Нарід привик до своїх старих книжок, до своїх житей святих, старуських повістей і збірників, до своїх церковних пісень і тримав ся того. Література призвичаїла його до свободи слова і думки, а народня пісня співала йому про колишню волю і славу та про теперішню недолю. Він не задубів під підшовою чужого деспота, як російський хлоп, лиш задержав у собі свідомість людської гідности і охоту до нового життя. Часи-ж Мазепи, котрий старав ся витворити нове українське панство, також не минули безслідно. Деякі багаті роди почали тужити за волею, їх давили російські шори, дошкулювала їм залежність від Петербурга. А від двора до двора ходив український філзоф Сковорода і викладав про права чоловіка, приучував їх думати і жадати знання.

І ось, коли на заході Європи загреміли весняні громи, коли за поневолені права чоловіка поллялась щедро людська кров, коли частина Українців, що дісталась під Австрію, дочекала ся скасування неволі, — тоді в нас стрепенуло ся нове життє. Явив ся письменник, Іван Котляревський, що промовив рідною, хлопською мовою, хлопа допустив до слова, чужину поставив перед суд, а над своїм рідним запалив сяєво краса і кохання. Зробив се дуже щасливою рукою; правдиво по українськи — на-пів крізь сміх, а на-пів крізь сльози. Читали люде „Енеїду“ (1798 р.) і сміяли ся, бо бачили давних Троянців, поперебираних по козацьки, як скитали ся по світі. Читали й сміяли ся, бо як же не сміяти ся з такої дивасії? — а дочитували ся до такого, що властиво не смій ся, а плач! Бо прийшли отсе до нас чужинці, нічого не роблять, лиш шють, гуляють, в карти грають, морально розкладають ся, а хлоп на них працює і терпить усяку біду. Чи-ж.

не краще було тоді, як ясновельможний на вороному коні вигравав перед козацькими полками, як мали ми свою хату і свою правду, свою радість і своє власне горе.

В Енеїді повно згадок про нашу славну минувшину, про Січ, про Сагайдачного, про те, як „вічної пам'яті бувало у нас в Гетьманщині колись“. І повно там гіркого докору панам „що людям льготи не давали і ставили їх за скотів“, що нарід пустили з торбами „собак дражнити по дворах“, повно глузу над хабарливими чиновниками, животатими кармазинниками, тупоумними духовниками, над отсею російською культурою, що пхала ся на Україну, мов густа паморока, в котрій дихати трудно. А далше крик:

Де общее добро в упадку,
Забудь отця, забудь і матку —
Лети повинність ісправлять!

Бо тільки там, —

— Любов к отчизні де героїть,
Там сила вража не устоїть,
Там грудь сильнійша од гармат.

Так кликав Іван Котляревський до своїх запаморочених земляків, а голосу того варто ще й нині послухати. Він не прогомонів, мов крик пророка во пустині — дехто почув і взяв собі до серця.

За Котляревським пішов Григорій Квітка-Основ'яненко, нащадок давного панського роду. Котляревський писав віршом, — він прозою представив українського селянина. Як пан, не зрозумів його суспільного положення, цілої тої величезної кривди, яка випливала з кріпостного устрою, заведеного царцею на вольній Україні, але те одно, що пан, предводитель дворянства, признав селянинові душу, признав йому спроможність відчувати всі радості й болі істновання тоді, як на хлопа дивились, мов на собаку, — те одно робить його імя невмирущим. Коли хлоп такий чоловік, як ми, з такою ж душею і мозком, то чому ж йому не мати рівних з нами людських прав? — міг спитати кожний тямучий читач квітчи-

них повістей і певно, що не один питав. До того Квітка дуже вірно змалював наше селянство — і як воно вбираєть ся, як мешкає, живе, які у нього звичаї й обичаї, яке воно богате духово й талановите — і таким чином дав свідоцтво правді, що сей народ зовсім окрема поява, до російського народу неподібний, одним словом, український народ. І знову ж не один з панів, читачів квітчиних повістей, питав ся: чому ж ми про його не дбаємо, чому маючи такий народ не стремимо до власного народного й державного життя, чому відрікаємо ся рідної матери України? Що такі питання родили ся в головах тодішних Українців, на се маємо докази в творах письменників від Боровиковського до Метлинського. Але питання ті являли ся несміло і губили ся в сутолоці життя. Їх пригнітала і вбивала сумна дійсність: скріпленне російського деспотизму по упадку деспота Наполеона, триумф морозу і болота над широким розгоном людської енергії, котра хотіла зворушити і до реформ та до рішучих змін спонукати цілу приборкану Європу. Росія з царем, чиновниками, з закріпощеним хлопом побила Наполеона, хтож смів би піднятись проти неї?

А отже явив ся такий смільчак. Отже явив ся геній, котрий мав відвагу цілком сміло, щиро, явно і славно поставити українське питання. Був ним Тарас Шевченко (1814—1861 р.). Сам з кріпацького роду, знав з власного досвіду все горе і цілу величезну кривду тодішнього суспільного устрою. На своїй власній шкурі досвідчив, що таке царська неволя. Цілі віки чекали ми на нього, на обличчя жорстоких тиранів — зрозумів се. І не побояв ся віддати всіх своїх сил, покласти власного життя, щоб визволити рідну країну з неволі. Змалював її буйну, широку минувшість. Козаки, чайки, воєнні походи, великий сон о славі, широкий розмах вірлиних крил.

А тепер що? „Катерина“, „Сон“, „Кавказ“.

Народ стогне у неволі, пани катують хлопів, зводять дівчат, плюгавлять святощі родинного життя, знущають ся над безборонними невільниками. Бо вони невільники. „Сха-

меніть ся, будьте люде“! . . . коли в вас людська честь не згасла до остатка, коли ви живі, а не ходячі трупи, так розкуйте ся і порвіте кайдани!

Мов вулкан бухнула з душі поета така сильна революційна поезія, якої світ не чув. Чи єсть другий вірш, що міг би рівнати ся з „Кавказом?“ Се поличник даний царатови, від котрого громовий луск гомонить і ще нині по цілім світі.

А „Сон“, а „Неофіти“, а „Посланіє“?

Во істину устами Шевченка заговорили не тільки всі болі, кривди і знущання, але й вся невмируща сила України.

Не вільно з чоловіка робити безмовної худоби, не вільно народови видирати язика, не вільно живцем вкладати його до труни — не вільно, не вільно, не вільно! „Бо настане суд. Заговорять і поля і гори і потече сторіками кров у сине море!“

Та Шевченко не тільки, як ніхто другий, бичував усіх тиранів, від царя починаючи а кінчаючи секвестратором, що латину свитину з сироти здійсмає, але й на наші власні гріхи він приложив розпалене залізо, щоб вицекти давну гнилу рану.

Раби, підніжки, грязь Москви

Варшавське сміття . . .

Які-ж болючі слова!

Але їх треба було раз сказати, бо „ність спасенія без ісцілення“. Народ, що хоче жити, мусить бути здоровий, мусить знати, хто він такий, яка йому ціль і куди його дорога. І тую дорогу в далеку гарну будучність показав нам Шевченко. Не вимощена вона мармурами і не встелена рожами, а полита слізми і кровю та наша тяжка дорога до волі. Але її треба раз перейти, одною великою народньою лавою, не зважаючи на кордони, на ріжниці обрядів, на всі чортівські затії, які нам під ноги кидають вороги, на ніщо — треба перейти, бо як ні, то другі перейдуть по нас. А як перейдете ту криваву дорогу до волі, тоді — і мене в семі великій,

В семі вольній, новій,

Не забудьте помянути

Незлим, тихим словом.

Нема другого поета, котрий для свого народу зробив би стільки, що Тарас Шевченко. Він розбудив його від сну, вдунув нове життя, обединив, просвітив і виписав огненими словами науку на будучність — куди і як іти, як гідно жити і славно вмирати, як поклонятися одній хіба правді на землі, як за рідну землю, за святу справу треба покласти душу й тіло. Так, як Він . . .

Нема поета, в котрім душа народу, всі його багаті дари, всі кривди і радості, мрії і сподівання, знайшли би такий повний, прегарний і щирий вислів, як в творах Шевченка. Богацтво чуття, відвага думки, сила і щирість вислову бють з кожної сторінки його безсмертного „Кобзаря“ і не слабнуть ніколи, як не слабне промінне сонця. Шевченко заєдно творить, він незримою рукою пише свою посмертну поему, поєму нашого остаточного визволення.

Чуємо се.

І чують се наші вороги. Тому з такою ненавистю переслідували його за життя і обплюгавлюють по смерті. Плюють на сонце. Тому цар рукою власною написав на його присуді — „заказуєть ся писати й рисувати“, тому обласкавлювали й пускали на волю всіляких злодіїв й душолюбів, а він більше як десять літ терпів великі муки далеко від рідного краю.

Тому на тих, що йшли й ідуть під його прапором сипали ся й сиплять ся ворожі удари — бо він провадив до вольної України, духово й політично незалежної вітчизни.

Знаменитий історик Костомарів, талановитий поет, критик і письменник Куліш, глибоко думаючий учений Драгоманів, сердечний співак Грабовський всі вони терпіли за те, що були товаришами, одномишленниками і поклонниками Тарасової думи. І не тільки те. Навіть на нашу мову накинули ся вороги наші, бо се Шевченкова мова, бо визвольна ідея без рідної мови, як меч без руки. Називали українську мову хлопською, неспосібною до вислову висших думок і почувань, а дальше видали указ (1876) одинокий в світі, котрим на уста 30 мільонового народу покладено сором-

ний каганець мовчання. Не вільно українською мовою ані в школі навчати, ані на зборах говорити, ані писати, ні друкувати. Зовсім по російськи. Але годі. Були люде, котрі не потрапили мовчати. По Тарасі заговорила Марковичка у своїх українських оповіданнях, та так-то щиро, так сердечно й щебетливо, як тільки жінка потрапить говорити. На оплюгавлену нашу народню мову впало нове сяєво краси. А заговорила ні про що инше, як про лиху долю поневоленого народу. Заспівав Руданський — так легко, дотепно, глумливо, що найбільше вироблені мови не потраплять висловити ся справнійше. Защебетав Щоголів, мов соловій весною у вишневому саді.

І як-же тую мову можна було вбити? А за кордоном, в Галичині, також не дармували. Маркіян Шашкевич підняв золотострунну арфу, що лежала в пилі на Даниловім шляху, обтер її довгою священничою полою і поклав свої худорляві пальці. Став грати передсмертну пісню воскресення. Прийшла конституція і поклала край панській нетерпимости. Nie rozwałam! — кликали розгнівані пани, а народна мова вдирала ся до церкви, школи, уряду, навіть під їх власний дах. Повстали товариства, почала ся поважна наукова робота. Що живе, не хотіло вмирати і не вмере!

На Буковині явив ся співак великого і чистого голосу, співак гуцульської слави, автор Довбуша, жовнірських пісень і чудових оповідань, Федькович. Ударив в давний лицарський тон, затагнув пісню на високу нуту. Збудив земляків.

Побачив мороз, що не убе весни, і почав ослабати.

Дозволено виставляти українські драми і вирости драматичні письменники: Карпенко Карий, Старицький, Кропивницький. Не кидав пера Нечуй-Левицький, Мирний, Кониський. Безнастанно боров ся з забороною Борис Грінченко.

Все щирі Українці, що раді були душу й тіло покласти за народню справу. Але всі задивлені були як в образ, в свого духового батька, Шевченка. А тим часом треба було глянути, що на широкому світі робить ся, треба було знова повернути ся на захід, та не згубити ся в нім. Як се зробити по-

казав Драгоманів, а за ним пішов Франко. Розглянули, що цікавого вчинили люде на заході, і вість об тім принесли до хати, щоб наші люде не задивили ся в себе і не відбились від загального поступу. За їх приміром йшла Леся Українка, Коцюбинський, Маковей, Щурат. Держали ся рідної основи, але цікавили ся також здобутками європейської поезії.

На боці, мов самотний дуб, стояв найбільший хлопський новеліст, Василь Стефаник, пронизливий, вдумчивий, грізний, зі словом острим, як меч. Сам один, не подібний до нікого, великий знавець хлопської душі. Новий доказ питомої української творчости. Писання його, переложені на різні мови, здивували світ. Такий оригінальний, правдиво хлопський, український, а прецінь такий зрозумілий для всякого вдумливого чоловіка . . .

Між тим вдарили громи під Мукденом і загоготіла революція в Росії. Здрігнув ся царат і дав ніби якусь конституцію. Появили ся в Росії нові українські часописи, видавництва, нові письменники. Винниченко, Олесь, Филянський. Кождий з них иньший, але всі тісно звязані з українським рухом і з революцією в Росії. Їх товариші на галицькій Україні, Яцків, Пачовський, Карманський мали відмінне обличє. Шукали нових доріг, нового вислову для давних мрій, для вічних мрій про визвіл душі, що пішла на службу матерії, гроша, нажива, брутальної сили. Загал не розумів їх змагань, бо на те він загал. Мало зрозумілою зостала також поважна письменниця, Кобилянська, авторка „Царівни“, „Некультурної“, „Землі“ і тої страшної „Битви“, битви в наших горах Карпатах. Всі вони мали в собі якесь зденервованне перед бурею, як квіти і як птахи . . . І тая буря прийшла . . .

Впала на наш народ в хвилину горячкової праці, в багатий урожайний рік, коли женці з новими серпами ставали на рідних ланах і коли стострунна арфа нашої поезії пригравала їм до праці.

Не було, здаєть ся, такого звука в людській душі, якого б вона не рушила. Любов і ненависть, терпінне і пімста, туга

і мрія, мрія до ясних, вільних, свободних часів, колиб душа людини ходила в святочній, одежі, а не лежала опльована і обезславлена біля воріт чужого, ситого, тупоумного переможця.

Ідея любови ближнього, кохання вітчизни, визволу із соромної неволі лунала заєдно в нашій літературі, а щирість вислову і чистість тону надавали їй особливої вартости. Українську літературу чути не чорнилом, а теплою, сердечною кровю.

І нині, серед грюкоту великої світової бурі лунають до нас ті щирі, з глибин душі вихоплені тони. Борітеся — поборете. Ваша справа чиста, справедлива, свята! Не лякайтеся тьми, бо ви Дажбогові внуки, ви маєте сонце в собі. Не хилийте вніз прапора — бо на нім виписані золоті слова: правда і воля. Йдіть за вашими провідниками духа, бо в них єсть іскра божа. А перше всього:

Свою Україну любіть,
Любіть її . . . во время люте,
В останню тяжкую минуту
За неї Господа моліть.

Короткий огляд української літератури.

I. Перша доба (988—1458).

Українське письменство починаєть ся із заведенням християнства за Володимира Великого (988). Характер його релігійний. Усі ті: слова, поученія, посланія, хожденія збірники мають своєю метою поширити та поглибити серед народу Христову віру. Серед письменників можна замітити дві школи: учену (Іларіон, Кирило Турівський) і популярну (Нестор, Серапіон). Твори письменників першої школи се відблиск византійської тодішньої вчености, вони мало відбивають у собі тодішне життя на Україні. Із писань авторів другої школи довідуємо ся таки дещо про народне життя, хоч усе через шкло потреб християнства. Релігійність характеризує і українські літописи, — твори літературні, — ненаукові компіляції із різних легенд, історичних оповідань, перекладів, записів по монастирях, розповідань очевидців і т. д. Виймком може бути тільки чудова лицарська поема з XII-ого віку: Слова о полку Ігоревім, високо поетичний твір, у яким невідомий по імені автор оспівує нещасний похід українського князя на Половців у 1185-ім р. Се твір наскрізь світський.

Розвиток старої української літератури припадає на XII-ий в. Та вже в XIII-ім в. приходять татарська навала, творчість паде, хоч характер письменства не змінюєть ся. Давні літературні форми живуть далі, доки історичні події у краю і за його межами не втинають нитки їхньому життінню. А наступає се десь із кінцем XV-ого та на початку XVI-ого віку.

Мова у творах письменників першої доби — старославянська мова церковних книг, що прийшли на Україну з Болгарії, хоч видно у неї багато народного, українського елементу. Але видно книжна мова була тоді більш подібна до народньої, коли літописець міг ідентифікувати обі мови: старо-болгарську зі старо-українською.

Се штучне письменство. Народ за той час творив собі свою літературу, складав свої пісні, колядки, веснянки, весільні пісні, купальні то що. Перестає їх народ творити десь також у XV-ім віці.

II. Друга доба (1458—1798).

Із XVI-им в. всі українські землі опинили ся під Польщею — для них відкривають ся нові шляхи, нові впливи. Навала Турків в Європі перериває зносини України з Візантією, південно-славянські держави, що засищували Україну своїми творами, щезають із карти Європи. Україна всисає у себе ті культурні соки, які годують Захід, а передовсім Польщу. Гуманізм видає Франца Скорину, видавця Руської біблії (1517), реформаційна течія створює ряд перекладів святого письма на мову зближену до народньої (Пересопницьке євангеліє 1556—1561). За прикладом Єзуїтів, яких Польща спровадила боронити католицизм перед заливом реформації, закладають ся свої школи (т. зв. братські, Острожська академія, Київська колегія, а коло них друкарні). Із потреб школи виходить ціла низка шкільних підручників: історії (Гізель, Сафонович), граматики (Арсеній, Зизаній Тустановський, Смотрицький), богословія (Ставровецький). У школі починаєть ся віршотворство на польський лад (Сакович, Ставровецький, Максимович, а далі мандрівні, безіменні дячки). Школа плекає і розвиває драму, яка перейшла на Україну з Заходу через Польщу у формі містерії. Враз із поважною драмою, що після приписів теоретиків (Довгалевський) мала мати церковно-славянську одіжку на собі, розвивають ся інтермедії та інтерлюдії — комічні вставки,

що їх треба було на погляд тих самих теоретиків писати і виголошувати народньою мовою (найстарші інтермедії Якова Гаватовича з р. 1619-ого). Від інтермедій уже один ступінь до народньої комедії . . . Національна (Трофимович, Прокопович) і релігійна драма (Ростовський, Славинецький, Юрій Кониський) у великій моді у XVIII-ім в. і пишуть її вчені люде. Релігійна унія з Римом 1596. р. дає почин до великої полемічної літератури (Бронський, Рогатинець, Смотрицький, Галатовський, Княгинецький, Баранович і т. д.). Проповіднича діяльність латинського духовенства находить наслідувачів серед українських православних попів, повстають цілі збірники схолястичної проповіді (Ставровецький, Галатовський, Радивилівський, Баранович) — а деякі з них доходять на протягу кількох літ і до трьох видань, як н. пр. „Ключ розуміння“ Галатовського — твір написаний досить гарною народньою мовою.

Лиш у творах письменників тої доби, хоч і видно з них дух того часу, не найдеш нічого про те, що займало народ. Се час великої народньої експанзії, час козацьких воєн, страшного відпадку верхів українського громадянства від української нації. А про се нема згадок у творах учених письменників другої доби. Одинокий виімок творить Іван Вишенський, атонський чернець, автор 20 посланій до рідних людей на Україні, людина дуже горячого серця, що відчуває весь біль цілої країни і громи кидає на відступників та кривдників рідного народу. Тільки з тим усім він був противником поступової науки, хотів замкнути ся у староруській вченості — а се не було на той час ліком для України. Коли Україна мала встояти перед напором латинства і польонізації, мусіла бороти ся з тими ворогами їхнім оружем, тогочасною наукою. І се зрозуміли иньші вчені і так робили.

Й літопись II-ої доби инакша як у I-ій. Се світські твори, писані сучасниками і учасниками описуваних козацьких подій. Веї вони (Самовидець, Величко, Грабянка) крутять ся коло Хмельницького. Лиш ті твори не мали значіння в тім часі, коли повстали, бо автори їх не друкували. З кінця

XVIII-ого в. походить славна „Історія Русов“ — історія України, яка на жаль не була теж друкована, але серед українських панів ходила в переписах і нагадувала їм про колишню волю.

Закінчує сю добу діяльність філософа Григорія Сковороди (1722—1794), українського Сократа, автора кільканадцяти віршів і багатьох філософічно-моралізаторських творів.

Твори письменників II-ої доби писані здебільша мовою мішаною. У ній такі елементи: народній, польський, церковно-славянський, у складні видно вплив латини.

Сам народ витворив у тім періоді иньший рід поезії, т. зв. народні думи, в яких змалював як не можна краще бо з Турками, Поляками, оспівував героїв-борців за визволення рідного краю. А був се час, коли сливе вся Україна опинила ся під Москвою, а давня Гетьманщина стала зживати ся з новими формами життя, пани закріпостили нарід і т. д.

III. Третя доба (від 1798-ого р.).

Французька революція, Наполеонські війни, відродження Славян, а далі упадок псевдоклясицизму, романтизм, сентименталізм, любов до старини, до народньої поезії, етнографічні студії на Заході — все те відбило ся на Україні. В літературі починаєть ся нова доба народня по мові і що до змісту.

Відродженне мусіло прокинути ся у тій частині української землі, де найдовше була воля, де українське панство деліяло в серцях спомини про колишні кращі часи, де заховав ся чистий народній тип — у колишній Гетьманщині, на Лівобережжі. Вийшло воно від потомків колишньої козацької старшини, а починає його Іван Котляревський (1766—1838) у Полтаві своєю перелицьованою Енеїдою (1798), травестією Вергілієвої епопеї, у якій крізь жарти та смішки найдеш багато матеріалу до пізнання життя українського народу з кінцем XVIII-ого віку. З появою Енеїди найшло ся відразу багато письменників у Полтавщині, що

стали наслідувати Котляревського (так звана Котляревщина, представниками котрої були: Петренко, Писаревський, Білецький, Пузина, Рудиковський, Думитрашко і т. д.). Та майже рівночасно з Котляревським і незалежно від нього повстає у Харкові, на Слобожанщині, яку заселив український нарід що йно в XVII-ім в. нове літературне огнище. Ціле життє купить ся коло Григорія Квітки-Основ'яненка (1778—1843), дідича села Основи і потомка слобідської козацької старшини — автора кільканадцяти повістей з мужицького життє. В тім самім часі виступає і Полтавець (з Пирятинщини), Евген Гребінка (1812—1848) з своїми оригінальними приказками-байками. Появляють ся альманахи (Сніп, Ластівка, Молодик, Южно-руський зборник) і часописи (Український Вістник), які поміщують — поміщують їх і російські журнали — твори нових українських письменників (Гулак-Артемівський, Маслович, Боровиковський, Корсун, Метлинський, Щоголів) і знайомлять громаду з українською старовиною та етнографією. З театрів лунає народне слово, бо нові письменники користують ся і сею формою поезії, щоб у ній змалювати народне життє (Котляревський, Василь Гоголь, Квітка, Тополя, Кухаренко).

Тепер перекидаєть ся літературний рух і на правий беріг Дніпра, де Польща давно знищила козащину і встигла ополячити інтелігенцію, а народ держала в ярмі кріпацтва. Тут геніяльний Тарас Шевченко (1814—1861), з роду кріпак, відразу підносить відновлену літературу на високий щабель. Зразу романтик, любить ся в чудових образах української природи; у своїх історичних поемах розкриває перед очима земляків принадні картини волі українського народу („Підкова“, „Тарасова ніч“, „Гамалія“, „Гайдамаки“, і т. д.) і в тих поемах виявляє великий історичний нюх, із незвичайною вірністю схоплює духа колишньої козащини; яркими красками малює несправедливість, що панує на Україні із-за панщини, кидає громи протесту проти закріпощення народніх мас, виявляє фальшиве становище українського панства супроти України і Росії („Посла-

нів“, „Холодний яр“), вглиблюєть ся у причини упадку волі на Україні („Великий льох“), а в політичних поемах („Сон“, „Кавказ“) із з'їдливою іронією відзиваєть ся про російське правительство. У цілім ряді поем заняв ся Шевченко матерями-страдницями („Катерина“, „Відьма“, „Марія“, „Неофіти“), що нераз не знають і жертв для своїх дітей, цілий вік для них карають ся („Наймичка“). Засланий царем Миколою І-им за політичні поеми та за участь в Кирило-Методіївськїм товаристві, що поклало собі за мету злучити всіх Славян на федератних основах, — у кірїзькі степи простим салдатом із наказом писати і малювати, Шевченко творить у неволі цілу низку „думок“. У них кровю серця малює своє становище, тужить за рідним краєм, до якого горить безмежною любовю. Із Шевченком, чи не найбільшим поетом Славянщини, українське не лиш літературне, а й національне відродженне пішло швидкою ходою наперед.

У Галичині прокинуло ся нове життє в сорокових роках ХІХ-ого в. Тут відродженне вийшло від попівства, бо так склали ся тут політичні обставини, що самотним українським інтелігентом був піп. У 1837-ім р. вийшла заходом Маркіяна Шашкевича (1811—1843) і товаришів, перша народня книжка „Русалка Дністрова“. Шашкевич одначе скоро помер; діяльність його, і так невеличка, не найшла наслідувачів, так що аж із приходом творів Шевченка до Галичини національне життє забило сильнійше і література стала гарно розвивати ся. За Галичиною пішла і маленька Буковина, що від ХІІІ-ого в. була відірвана від решти українських земель. Тут появляєть ся відразу великий свіжий і своєрідний талант Юрій Федькович (1844—1888), що своїми ліричними військовими віршами, а перед усім повістками з незнаного досі гуцульського світа звернув на себе увагу української громади по обох боках кордону.

У шістьдесятих роках ХІХ-ого в. українське літературне життє купчить ся в Петербурзі коло журналу „Основа“, (1861—1862), що виходить при найближшій участі Пантелеймона Куліша (1819—1897) — він-же поет, повістяр,

етнограф, історик, перекладач, дуже великий знавець української мови. В „Основі“ виступають з своїми творами талановиті письменники: Марія Марковичка (1834—1907), авторка чудових оповідань з кріпацького життя; Леонід Глібов (1827—1893) — байки, ліричні поезії; Степан Руданський (1830—1873) лірик; Анатоль Свидницький (1834—1871), повістяр; Олекса Стороженко (1805—1874), гумористичні оповідання; Данило Мордовець (1830—1905), оповідання; Олександр Кониський (1836—1900) — лірик, повістяр, критик, перед усім гарні його оповідання (яких 50), автор біографії Шевченка, й інші.

Деякі з них творять свою школу — на пр. Марковичка. (До її школи належать: Ганна Барвінок (Олександра Кулішева) (1828—1911), Кузьменко, Номис і т. д.)

Тим часом російське правительство починає звертати бачнішу увагу на український рух і зачинає добачувати в особній українській літературі стремління відірвати ся від Росії. Через те й видає воно 1876-ого р. указ, яким заборонює у межах Росії українську літературу. Деякі полекші полишено українському театрови, який зорганізували брати Гобілевичі, Старицький і Кропивницький. Українську драму замкнено у вузькій рамці сільського побуту і через те у ній довгий час панував етнографізм.

Закон 1876 р. зєдинив українських учених коло журналу „Кієвская Старина“; в ній містили ся праці про Україну по російськи. А літератуний рух переносить ся цілком до Львова, де з підмогою Українців з Росії повстають товариства (н. пр. ім. Шевченка 1873) і виходять літературні часописи українською мовою: Правда (1866), Зоря (1885), а далі й „Житє і Слово“ (1890). Такий стан передержав ся до 1905-ого р., коли завдяки визвольному рухови внав закон 1876-ого р.; на російський Україні появляєть ся своя преса, творять ся просвітні товариства, виходять на верх нові таланти. Тепер можна говорити про два літературні огнища: Львів у Галичині і Київ на російській Україні.

Від 1898—1905 рр. зосереджував ся цілий літературний рух коло місячника: „Літературно-науковий Вістник“, редакторами якого були професор львівського університету Михайло Грушевський і славний письменник Іван Франко. Місячник виходив у Львові, тепер перенесено його до Київа.

У сімдесятих роках появляють ся такі визначні таланти: Михайло Старицький (1840—1904), ліричний поет (із його віршів говорить громадянин Росії 70-их р.) і драматург; драматургі: Марко Кропівницький (1841—1910) і дуже талантовитий Іван Тобілевич (1845—1907); Іван Нечуй Левицький (1838 р.) творець українського роману, добрий знавець відносин на Правобережжі, автор яких 50 повістей і оповідань, Панас Мирний (псевдонім) найбільший український повістяр-реаліст, незрівнаний мистець слова. На кінець сімдесятих років припадає початок літературної діяльності найбільшого сучасного українського письменника, Івана Франка (р. 1856), Галичанина родом. Його літературна діяльність дуже різнородна: він лірик („Зівяле листе“, „Із днів журби“, „Semper tunc“), епік („Панські жарти“, „Мойсей“), новеліст („В поті чола“, „Бориславські оповідання“ і т. д.), драматург („Сон князя Святослава“, „Украдене щасте“), повістяр („Захар Беркут“, „Для домашнього огнища“ і т. д.), критик, етнограф, фільольог — він працює на всіх полях і на всіх щасливо. Він добрий знавець відносин у Галичині і галицькі відносини — се головний сюжет його численних творів. Із минувшини він найбільше займаєть ся передконституційними часами в Галичині. Іван Франко — се духовий вихованець і ученик Михайла Драгоманова (1841—1895), великого вченого і незвичайно быстрого критика — родом із російської України, що приневолений обставинами перебував довгий час в Швайцарії, а потім був професором університету в Софії, у Болгарії, і навязав зносини з Галичанами. Він вимагав для літератури реалізму — правди — а передусім широкого європейського розмаху. Сим самим шляхом пішли у 80 і 90-их роках: Борис Грінченко (1864—1911), лірик, оповідач, повістяр, драматург, етнограф,

перекладчик, автор словаря української мови і т. д.; Степан Ковалів (1848 р.) новеліст; Андрій Чайковський (1857 р.) що писав повісти з життя ходячої шляхти; Осип Маковей (1867) — сатиричні вірші, оповідання з маломіщанського життя; Василь Стефаник (1871) і Лесь Мартович (1871) — чудові картини з життя покутського селянина; Іван Семанюк (1874) — також картини з Гуцульщини — а далі Денис Лукіянович, Агітангел Кримський (1871), Володимир Леонтович (1866), Модест Левицький (1866), Дмитро Маркович (1848), Василь Щурат, Ярослав Окуневський, Наталія Кобринська, Павло Грабовський, Микола Чернявський і Любов Яновська і інші.

Зовсім окремо стоять собі Леся Українка (1872—1913), зрівноважена поетка, артист із божої ласки, авторка кількох справді клясичних драм, Михайло Коцюбинський (1864—1913), незрівняний новеліст-мистець, і сатирик Володимир Самійленко (1864).

В найновішій часі українська література хитаєть ся між реалізмом, якого репрезентантом являєть ся вельми талановитий Володимир Винниченко (1880) — оповідач і драматург (у драмах переводить цікаві проблеми) та модернізмом. Перша символістка — се буковинська письменниця Ольга Кобилянська (1853) новелістка і повістярка. До сього гурту письменників належать: Михайло Яцків, Гнат Хоткевич із новелістів, О. Олесь, Петро Стах, Микола Вороний, Микола Филянський, Грицько Чупринка, потрохи Василь Пачовський і Петро Карманський — із поетів. Посереднє місце між одними й другими займає Богдан Лепкий (1872) — лірик і новеліст.

